

Hâkim et-Tirmizî ve *Kitâbü'l-İhtiyâtât* Adlı Eseri ^a

SEDAT YILDIRIM ^b HÜSEYİN YILDIZ ^c

Geliş Tarihi: 25.08.2021 | Kabul Tarihi: 27.10.2021

Öz: İslâm'ın Kur'an-ı Kerîm'den sonraki ikinci kaynağı hadislerdir. Hadislerin tedvin ve tasnif dönemi çalışmalarında bazı İslâm âlimleri hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetini tespit etmek için çalışmalar yaparken, bazıları hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla eserler telif etmişlerdir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde sadece hadîs sahasında değil birçok alanda eserler kaleme almıştır. "Hatmü'l-Evliyâ" kavramıyla ismi temayüz eden Hâkim et-Tirmizî (öl.320/932) de, tasavvuf alanında ön plana çıkmasıyla birlikte diğer İslâmî ilimlerle de ilgili eserler kaleme almış çok yönlü bir âlimdir. Bunun dışında yazmış olduğu eserlerle kendinden sonra gelen İslâm bilginlerini etkilemiş ve onlara fikirleriyle öncülük etmiştir. Hâkim et-Tirmizî'nin kaleme aldığı eserlerden birisi de hadis alanıyla ilgili *Kitâbü'l-İhtiyâtât* adlı eseridir. Bu çalışma da Hâkim et-Tirmizî'nin hem hayatı hem de "*Kitâbü'l-İhtiyâtât*" isimli eserinin genel tanıtımı yapılarak ilim dünyasına kazandırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, Hatmü'l-Evliyâ, Kur'an.

^a Bu makale çalışması, Hüseyin Yıldız'ın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde sunduğu *Hakim et-Tirmizi (ö. 320/932) ve el-İhtiyatât Adlı Eseri* isimli seminer sunumundan yararlanılarak ve genişletilerek hazırlanmıştır.

^b Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Böl. sedat0483@gmail.com

^c Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, LEE, Temel İslam Bilimleri Programı

Dichotomic Relation between the Created Book and the Downloaded Book

Abstract: The second source of Islam after the Qur'an is hadiths. While some Islamic scholars were working to determine the belonging of the hadiths to the Prophet (pbuh), some of them wrote works in order to ensure the correct understanding of the hadiths. However, the ulama who lived in the period when Islamic sciences were collected, wrote works not only in the field of hadith but also in many fields. Hâkim et- Tirmizî (d.320/932), whose name is prominent with the concept of "Hatmü'l-Evliyâ", is a versatile scholar who has also written works on other Islamic sciences, together with his prominence in the field of Sufism. Apart from this, he influenced the Islamic scholars who came after him with the works he wrote and led them with his ideas. One of the works written by on the science of hadith is Hakim al-Tirmizi's Kitab al-Ihtiyat. This study aims to introduce the work of Hakim al-Tirmizi named Kitab al-Ihtiyat and to bring it to the world of science.

Keywords: Hadith, Hakim al-Tirmizi, Kitab al-Ihtiyat, Hatm al-Awliya, Qur'an.

Giriş

Meşruiyetini Kur'an-ı Kerim'den alan hadisler İslâmi ilimler alanında ikinci kaynak olarak kabul edilmektedir. Hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefâtından günümüze kadar İslam'ı anlamamızda bize ışık tutmuş ve yol göstermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefâtından sonra fitnelerin ve uydurma hadislerin ortaya çıkması başta müstakil bir ilim olmayan hadîsin İslami ilimler alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak başlı başına bir ilim olmasını zorunlu kılmıştır.

Çalışmamızda kendisini mutasavvıf olarak tanıdığımız Hâkim et-Tirmizî'nin hadîs alanında yazmış olduğu *Kitâbü'l-İhtiyâtât* adlı eserinin genel tanıtımını yapmaya çalıştık. Söz konusu çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin Müellifi Hâkim et-Tirmizî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *Kitâbü'l-İhtiyâtât* eserinin genel tanıtımı ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

1. Hâkim et- Tirmizî'nin (öl.320/932) Hayatı, İlmî Kişiliği, Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri

1.1. Hayatı

Müellifin, *el-İhtiyâtât* adlı eserinde ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasen (Hasan) Beşir Müezzin¹ el Hâkim et-Tirmizî'dir.² Tirmiz de doğup büyümüş olmasından dolayı "et-Tirmizî" nisbesiyle meşhur olmuştur. Ayrıca kaynaklarda kendisi için muhaddis, zahid, imam, sûfi, usulüdü din³, hafız⁴ ve arif⁵ gibi çeşitli sıfatlarda kullanılmıştır. Klasik bir din âliminden ziyade kendine

¹ Hâkim et-Tirmizî, İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen b. Bişr, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, thk.

Abdulvahid Cehdânî (Beyrût: Dâru'l-Kütüübü'l-İlmiyye, 2011), 11.

² Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hâkim et-Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları 1997) 15/196.

³ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 11-12.

⁴ Salih Çift, "Hatmu'l-Evliyâ, Ebû Abdullah Muhammed B. Ali el-Hakim Et-Tirmizî (öl. 320/932)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6 [2005], sayı: 15/351.

⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî *Siyerü Alâmün-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 13/439-440.

özgü, bilgece bir yaklaşım ortaya koyması ve bunlarla ilgili fikirlerini kısa fakat hikmetli sözlerle ifade etmesi nedeniyle kendisine “bilge” anlamına gelen “Hakîm” unvanı verilmiş olabilir. Diğer taraftan bu kelimenin “veli” anlamında kullanılmış olma olasılığı da vardır. Tirmizî’nin eserlerinde hikmet kavramını marifet, hakîmi ise “ârif” ve “velî” manasında kullanılmıştır. Hâkim et-Tirmizî’ye göre hikmet marifetle eş anlamlıdır. Binâenaleyh hakîm ile veli kavramı onun terminolojisinde aynı anlama geldiği anlaşılmaktadır.⁶

Hâkim et-Tirmizî’nin takriben Hicri 3. asrın ilk çeyreğinde Tirmiz’de doğmuştur.⁷ Hayatının ilk yıllarını bu şehirde geçirdiği yönünde bilgiler de mevcuttur. Müellifin hayatının biyografisini anlatan risalesi *Büdüvvü Şe’n*’de 27 yaşında hac ibadetini yapmak arzusuyla Tirmiz’den ayrıldığı kaydedilmiştir.⁸

Tirmizî çocukluk çağını Tirmiz’de hadîs ve fıkıh okuyarak geçirdiği ifade edilmektedir. *Büdüvvü Şe’n* adlı risalesinde daha sekiz yaşındayken “Allah’ın kendisine nasip ettiği bir hoca” diye nitelendirdiği bir şahsın kendisini ilme yönlendirdiğini belirtmiştir. Bu şahsın hadîs ilmiyle meşgul olan ve hadîs rivayet eden babası olduğu ifade edilmektedir.⁹ Hâkim et-Tirmizî’nin annesi ve anne tarafından dedelerinin de ehl-i hadîsten olduğu yönünde bilgi bulunmaktadır. Ayrıca annesinden dinlediği hadisleri de nakletmiştir.¹⁰ Bu bilgilerden hareketle kendisinin çocukluk çağını oyunla geçirmek yerine aile ortamında ilimle meşgul olarak geçirdiği anlaşılmaktadır.

Hâkim et-Tirmizî, Tirmiz’de vefât etmiştir. Onun ne kadar yaşadığı hakkında tarih veya rakam zikreden nadir kaynaklardan olan Zehebî’ye göre yaklaşık 80 yıl yaşamıştır.¹¹ İbn Hacer el-Askalânî ise

⁶ Çift, “*Hatmu’l-Evliyâ*”, 15/352.

⁷ Bereke, “*Hakîm et-Tirmizî*”, 15/196-197.

⁸ Hakîm Tirmizî, *Büdüvvü Şe’n*, thk. Osman Yahya (Beirut: 1965), 31

⁹ Fatmanur Horasan, *Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri: Hakîm Tirmizî Örneği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun, 2019, s. 34.

¹⁰ Çift, “*Hatmu’l-Evliyâ*”, 15/353.

¹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Tezkiretü’l-Huffâz* (Beirut: Daru İhyai’t-Türâsil Arabî, 1956) 2/645

onun, 90 yaşına kadar hayatta kaldığını ve 320/932 yılı civarında vefât ettiğini ifade etmektedir.¹²

1.2. İlmî Hayatı

Hâkim et-Tirmizî, hayatı boyunca birçok İslâmî ilimle iştiğal ettiği ve önemli eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Eğitim hayatıyla ilgili bilinenler kendi ifadeleriyle sınırlı kaldığı hayatının tamamına yakını anlatan *Büdüvvü şe'n* risalesinde geçen bilgilere dayanmaktadır. Buna göre kendisinin çocuk yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Gençlik yıllarından itibaren ilm-i âsâr ve ilm-i reye vakıf olduğu belirtilmektedir.¹³ Hâkim et-Tirmizî'nin yirmi yedi yaşında hac ibadetini gerçekleştirmek amacıyla çıktığı yolculuk esnasında Horasan, Irak ve Basra'da hadîs öğrenmek için kalmıştır. Daha sonra da Recep ayında Mekke'ye ulaşmış ve hac ayı süresince orada kalarak hac ibadetini ifa etmiştir.¹⁴ Hâkim et-Tirmizî, hac dönüşü esnasında Kur'an-ı Kerîm'i ezberleme isteği oluştuğunu ve ara vermeden yolda bu işe başlayarak memleketi Tirmiz'de hafızlığını tamamladığını ifade etmektedir. Hâkim hac yolculuğu esnasında Ebû Türab-i Nahşebi (öl. 245/859), Ahmed b. Hadraveyh (öl. 240/854), İbnü'l-Cellâ (öl. 306/918) gibi sûfîlerin sohbetlerinde bulunmuştur.¹⁵

Daha sonraki süreçte bir yandan eğitimine devam ederken diğer taraftan manevi doyumu açısından bir arayış içinde olmuştur. Nefsi terbiyesine yönelik Tirmizî, Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin (öl. 239/853) bir eserini bulup okuduğu ve kendisine rehber olacak bir malumat olarak nitelendirdiği bu kitabın etkisiyle tasavvufla tanıştığı kaydedilmektedir.¹⁶

Zehebî (öl. 748/1348), Sülemî'den naklettiğine göre Hakîm Tirmizî *Hatmü'l-Evliyâ* ve *İlelü's-Şeria* eserlerindeki bulunan görüşleri

¹² İbn-i Hacer el-Askalâni, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde (Beyrût: Mektebü'l-Matbuatü'l-İslâmiyye, 2002), 7/389.

¹³ Hâkim et-Tirmizî, *Büdüvvü şe'n*, 14.

¹⁴ Hâkim et-Tirmizî, *Büdüvvü şe'n*, 15.

¹⁵ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi Sûfîlerin inanç ve Ahlakı* (trc. Dilaver selvi), (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012), 29.

¹⁶ Hâkim et-Tirmizî, *Büdüvvü şe'n*, 14-15.

sebebiyle Tirmizî'den sürülüp Belh şehrine gelmiştir.¹⁷ Tirmizî'de küfür ile itham edilirken Belh'te iyi karşılanmış ve genel olarak Belh halkı ile görüş birliği içerisinde olmuştur.¹⁸ Tirmizî'de ve Belh'de hadîs âlimi hocaların ilim halkalarına iştirak etmiştir. Fakat Hâkim et-Tirmizî Belh'te birtakım insanların kendisini bidatçılık ve bozgunculuk yaptığı gerekçesiyle valiye şikâyet edilmiştir. Belh valisi de kendisinden, bahsettiği konular hakkında bir daha konuşmama çağrısı hakkında yazılı belge almıştır. Bu şekilde olunca Hâkim et-Tirmizî burada da rahat edememiştir.¹⁹

Hâkim et-Tirmizî'nin önemli yolculuklarından biri de hiç şüphesiz Tirmizî'den sürgün edildiği dönemde H.285/898 yılında Nişabur'a olmuştur. Melâmetiyye hareketini daha yakından tanınması ve önde gelen şeyhleriyle fikir alışverişinde bulunması, Nişabur'a yaptığı bu seyahat esnasında gerçekleşmiş olduğu yönündedir.²⁰ Ömrünün sonuna kadar hayatını eser yazarak, talebelerine dersler vererek manevi terbiyesini sağlayarak geçiren Hâkim, Tirmizî'de vefât etmiştir.²¹

1.3. Hocaları ve Öğrencileri

Hâkim et-Tirmizî hayatını ilmi gelişimine adanmış ve birçok hocanın sohbetinde veya ders halkasında bulunmuştur. Kaynaklarda hadîs aldığı birçok hocadan bahsedilmektedir. İbrahim el-Cuyûşî'nin naklettiği bilgiye göre Hâkim et-Tirmizî'nin 168 hocasının olduğu zikredilmektedir.²² Bu kadar fazla hocasının olmasının nedeni değişik bölgelere yaptığı seyahatler sebebiyledir. Bu durum ilme ne denli düşkün olduğunu göstermektedir. Biz bu çalışmamızda Hâkim et-Tirmizî'nin hocalarının ve öğrencilerinin bir kısmından bahsedeceğiz.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/439-442.

¹⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi ve Ortakları Matbaası), 2/245.

¹⁹ Hâkim et-Tirmizî, *Büdüvüü şe'n*, s. 17-19.

²⁰ Çift, "Hatmu'l-Evliyâ", 15/356

²¹ Bereke, "Hâkim et-Tirmizî", 197.

²² Hüseyin İzgi, "el-Hâkim et-Tirmizî'nin İslâm hukuk felsefesine katkıları" (özellikle ilelül'ibâdat adlı eseri çerçevesinde)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, 10.

İbn Hacer el-Askalânî *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserinde Tirmizî'nin rivayette bulunduğu meşhur hocaları şunlardır; Babası Ali b. Hasan et-Tirmizî (öl.231/846), Kuteybe b. Said (öl. 240/855), Ali b. Hucr es-Sa'di (öl.244/858), Ebû Ubeyd İbn-i Ebi's-Sefer (öl.?), Ali b. Haşrem (?), Salih b. Muhammed et-Tirmizî (öl. 299/910), Muhammed b. Ali eş-Şakîkî (?), Süfyan b. Vekî' (öl. 247/861), Yakub b. Şeybe (öl. 262/876) olarak geçmektedir. Kendisinden rivayette bulunanlar ise, Ebû Hasan Ali b. Mahmud b. El-Ukberî (öl.?), Ebû'l- Huseyn Muhammed b. Muhammed b. Yakub el-Haccaî el-Hafız en-Nisâbûrî (öl.?) , Ahmed b. İsa el-Curcanî(öl.?), Yahya b. Mansur el-Kadi(öl. 350/964), Ebû Ali en Nisâbûrî (öl.?) ve Nişabur ulemasından bir grup olarak belirtilmektedir.²³

Başka kaynaklarda bunlara ek olarak; Ebu'r Rebi el-Ayedi(öl.?), El-Carudi (öl.245/859), Hüseyin b. Ali b. Esed(öl. 254/868), Abdullah b. Yusuf el Hayberi (öl. 250/865), Abdulvaris b. Abdulsamed (öl. 252/867), Muhammed b. Musa el Haraşi (öl. 248/863), Muhammed b. Meymun el Mekki (öl.?), Muhammed b.Yahya el Gadaî (öl. 253/868) gibi hocalarının olduğu da zikredilmektedir. Hâkim et-Tirmizî'nin bilinmeyen öğrencilerinin bilinen öğrencilerinden çok olduğu rivayet edilmektedir. Bilinen öğrencileri şunlardır: Ebu Hüseyin el-Farisi (öl. ?), Hasan b. Ali Cüzcani (öl. ?), Mansur b. Abdullah b. Halid Haravi (öl. ?), Muhammed b. Cağfer b. Hisam (öl. 267/881).²⁴ Diğer taraftan Hâkim et-Tirmizî Horasanlı ve Iraklı birçok Muhaddisten hadîs almıştır.²⁵ Kuşeyri'de *Risalesi'*nde kendisinden büyük bir mutasavvıf olarak nitelendirmektedir.²⁶

1.4. Eserleri

İslâm düşüncesinin oluşmasını sağlayan pek çok Müslüman düşünürler gibi Hâkim et-Tirmizî de eserler kaleme almıştır. et-Tirmizî'ye farklı kaynaklarda birçok eser nispet edilmektedir. Hâkim et-Tirmizî aslen sûfî olarak tanınmış olsa da İslâmi ilimlerle alakalı birçok çalışması mevcuttur. Eserlerinin bazıları günümüze ulaşmış

²³ İbn-i Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/389.

²⁴ Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyât*, 14-21.

²⁵ Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 2/245-246.

²⁶ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi Süffilerin inanç ve Ahlakı*, 129.

ve bir kısmı yayınlanmıştır. Biz burada çalışmanın sınırlarını da göz önüne alarak eserlerinin meşhur olanları hakkında kısa bir malumat vereceğiz.²⁷

1. *Büdüvvü şe'n*: eser Hâkim et-Tirmizî'nin biyografi niteliğini taşıyan bir risaledir. Osman Yahya tarafından (s.14-32) sayfaları neşredilmiştir.

2. *Ĥatmü'l-evliyâ*: Nübüvvet ve velayet meselelerini ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Yirmi dokuz bölümden oluşmaktadır. Tirmizî'nin hatmu'l-velâye görüşü tartışılır hale gelmiş hatta memleketi Tirmiz'den çıkmasına sebebiyet vermiştir. Eser Osman İsmail Yahya tarafından yayınlanmıştır.

3. *İlelü'ş-şerî'a* (*İlelü'l- 'ibâdât*, *İlelü'l- 'ubûdiyye*, *Kitâbü'l- 'ilel*, *Keyfiyetü'şşalât ve's-sivâk*): Tirmizî bu eserinde Allah'ın nuruyla bakan bir kimsenin şer'i hükümlerin illet ve hikmetlerini kavranabileceğinden bahsetmiştir. Bunların nasıl uygulanacağını örneklerle de göstermiştir.

4. *Ĥakîkatü'l-âdemiyyîn* (*Kitâbü'r-Riyâze fi ta 'allukî'l-emr bi'l-halk*): Hadîs ve tasavvuf gibi ilimlerle akli ve felsefi ilimleri bağdaştırmaya çalışır. Eser Abdülmuhsin el-Hüseyinî tarafından yayımlanmıştır.

5. *el-Menhiyyât*: Allah'ın her yaşağında bir sebebin olduğu fikrini savunmuştur. Sebeplerin farklılığına göre yaşağın derecesi de değişmektedir. Kimi yasaklar kesin olarak haram iken, kimileri de edebe aykırı olduğu için yasaklanmıştır. Bu tür yasaklar hidayet yolunda olan kulun bu yoldan sapmaması için getirilmiştir. Eser Ebû Hâcîr Muhammed es-Saîd (Beyrut 1985) ve Muhammed Osman el-Huş (Kahire 1986) tarafından neşredilmiştir.

6. *Nevâdirü'l-uşûl fi ma 'rifeti aĥbârî'r-Resûl* (*Selvetü'l- 'ârifîn ve bustânü'lmuvaĥĥidîn*): 291 hadîsi şerh etmiştir. 291 hadîsin şerhini ihtiva etmektedir. Tirmizî burada, diğer hadîs kitaplarından farklı olarak her birine "asıl" adını verdiği 291 konu başlığı tespit edip her başlık altında bir hadîsi şerh etmiştir.

²⁷ 1 ilâ 7. Eser için bk. Bereke, "Hâkim et-Tirmizî", s.198. 8 ilâ 11. Eser için bk. Horasan, *Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri*, 28-29.

Eser değişik zamanlarda farklı kişilerce yayımlanmıştır.

7. *el-Furûk ve men 'u't-terâdüf*: Hakîm Tirmizî bu eserinde, eş anlamlı gibi görünen bazı kelimelerin aslında eş anlamlı olmadığını, aralarında az veya çok bir anlam farkı bulunduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.²⁸

8. *Riyâzetü'n-nefs*: Eser nefsin kontrol altına alınarak daha bilinçli bir kulluk düzeyine erişmesini ve hakiki mutluluğun elde edilebileceğine dair Hakîm Tirmizî'nin düşüncelerinden söz etmektedir.

9. *Âdâbü'l-müridin ve Beyânü'l-kesb*: Eser azalarımızdan başlayarak kalbimize varıncaya kadar edep ile Allah'a kulluk derecesine ulaşmak için nasıl yönetilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Kişinin bütünüyle Allah'a nasıl yöneleceğini bireysel ve toplumsal her davranışını Allah'a kulluğa nasıl uygun hale getireceği hususunda rehberlik etmektedir.

1977 yılında yapılmıştır. Edeb Ya Hu: Kalbi Nefsin Esaretinden Nasıl Kurtarırız? Adıyla M. Zahit Tiryaki tarafından 2013 yılında çevrilmiştir.

10. *Edebü'n-nefs*: Kul şehvetlerden uzak durdukça kalbini marifetin nuruyla aydınlanmasına ve bu nur sayesinde her şeyde Allah'ın kudretini görmeye başlar. Bu şekilde kulun kendisini kalbinde ve kalbinde de Rabbini bulma sürecini anlatırken herkesin istifade edebileceği bir üslupla belirlemiştir.

11. *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lübb*: Sadr, kalb ve bunların derûnî boyutları ile akıl, nefis, ruh vb. konularda mecazî tasvirlerle dayalı yorumları ihtiva etmektedir. Kalbin bu dört makamının her biri İslâm, iman, marifet ve tevhid nuru olmak üzere Allah'ın nurlarından birisiyle ilgilidir. Fakat kalpteki temizlik neticesinde bu nurlar ortaya çıkabilmekte aksi takdirde kalp kötülüğü emreden nefisle irtibat kurmasından bahsetmektedir. Eserin Nicholas Heer tarafından tahkikli neşri Kahire'de Dâru ihya'î kütübî'l-arabiyye yayınevinde 1958'de yapılmıştır. Kalbin Anlamı: Allah'ın

²⁸ Bereke, "Hâkim et-Tirmizî", 198.

Nuruna Kavuşmak İçin Kalbimizin İç Güçlerini Nasıl Kullanmalıyız? Adıyla Ekrem Demirli tarafından 2006'da Türkçeye kazandırılmıştır.²⁹

Hâkim et-Tirmizî'nin eserlerinde mutasavvıf yönü ön planda olmuştur. O, Devrindeki kavgaları ve ayrılıkları, İslâm'ın geniş hoşgörüsü içerisinde eritmeye çalışmıştır. Eserlerine onun bu birleştirici yönü damgasını vurmuştur. Kendisi fıkıhla tasavvuf, akli ilimlerle nakli ilimler arasındaki suni ayrılıkları eserlerinde ortadan kaldırmıştır. Böylesine geniş bir birleştirici yönü olan ve engin bir hoşgörüyü sahip olan Hâkim yaşadığı Abbâsî devrindeki Tirmiz bölgesini etkilemekle kalmayıp eserleriyle tüm zamanlar ve mekânlarda araştırılmaya ve okunmaya layık görülmüştür.³⁰

2. Hâkim et- Tirmizî'nin Yaşadığı Dönemde İlmî Ve Kültürel Çevreye Genel Bakış

Hâkim et-Tirmizî'nin yaşadığı Hicri 3. asır ve 4. asrın ilk çeyreğinde İslâm dünyasının başında siyasi otorite olarak Abbâsî devleti (132-656/750-1258) bulunmaktaydı. Abbasîler müellifin doğmuş olduğu Tirmiz dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyada hüküm sürmekteydiler. Abbâsîlerin Emevi devletinden sonra İslâm devletinde yönetimin başına geçmesi İslâm Tarihi açısından önemli dönüm noktalarından biridir.³¹

Abbâsî devleti dönemi İslâm dünyasında bütün ilim dallarıyla beraber İslâmî ilimlerin de altın çağını yaşadığı bir dönemdir. İslâm'ın ilk yıllarında itibaren Müslüman toplumlarda mescit ve camiler birer ibadethane olmalarının yanında eğitim ve öğretim görülen ilim merkezi görevi de görmekteydiler. Zengin bir kütüphaneye de sahip olan camiler Abbâsîler döneminde de bu özelliklerini korumuşlardır. Eğitime ayrı bir önem veren Abbâsîler özellikle cami dışında ilk yükseköğretim müessesesini Beytü'l Hikme'yi Halife Me'mun döneminde Bağdat'ta kurmuştur. Bu eğitim merkezi Cündişapur akademisini örnek alarak oluşturulmuştur. Beytü'l-hikme

²⁹ Horasan, *Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri*, 28-29.

³⁰ İzgi, "el-Hâkim et-Tirmizî'nin İslâm hukuk felsefesine katkıları" 19.

³¹ İzgi, "el-Hâkim et-Tirmizî'nin İslâm hukuk felsefesine katkıları", 24.

bir tercüme merkezi olarak kurulmasıyla birlikte bir eğitim-öğretim merkezi ve halka açık kütüphane niteliğinde hizmet vermekteydi. Burada yapılan çalışmalar İslâm ilminin gelişmesine büyük fayda sağlamıştır. Hâkim et-Tirmizî'nin yaşadığı Abbâsî devletinin ilk dönemleri, İslâm kültür ve medeniyetine damga vuran önemli asırlardır. Aynı zamanda bu devirlere İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve bağımsız ilim dallarının oluştuğu çağlarda denilmektedir. Zamanla gelişen bu ilimler modern Avrupa medeniyetinin üzerinde etkili olmuştur.³²

İslâm dünyasında dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler döneminde başlamış olsa da, Abbâsîlerin Beytü'l-Hikme gibi kurumları kurarak ilme verdikleri destekle beraber yapılan ilmi çalışmaların Müslümanların hem akli hem de nakli ilimler noktasında altın çağlarını yaşamasına vesile olmuşlardır.³³

Abbâsîler döneminin en önemli ilim merkezi Bağdat olsa da bununla beraber Şam, Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, İran ve Orta Asya'da Buhara, Semerkant, Tirmiz ve Belh'te önemli ilim merkezleriydi. Yetişen âlimler, İslâm kültür ve medeniyetine çok önemli katkılar sunmuşlardır. Hâkim et-Tirmizî de böyle verimli bir ortamda yetişmiş ve İslâmî ilimlere çok önemli eserler kazandırmıştır.³⁴

Tirmizî'nin yaşamış olduğu dönemde birçok ilim dalında pek çok müellif, ilimlerin kaynak eserleri mesabesindeki eserlerini oluşturmuşlardır. Abbâsîler döneminde de, özellikle bu devrin et-Tirmizî'yi de içine alan ilk yıllarında bütün ilim dallarında büyük gelişmeler vücut bulmuştur. İslâmî ilimlerin temelini oluşturan Kur'an ve Hadîse bağlı olarak önceleri dil yönünden çalışmalar müstakil olarak yapılmaya başlanmış ve edebi sanatlar yönünden birçok gelişmeler sağlanmıştır.

Diğer taraftan Emevi halifesi Ömer b. Abdülazîz tarafından

³² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1988), 1/40

³³ Yıldız, "Abbasiler", 40.

³⁴ İzgi, "el-Hâkim et-Tirmizî'nin İslâm hukuk felsefesine katkıları", 27.

başlatılan hadîs tedvini hareketi başlamış, İbn Şihâb ez-Zührî'yle (öl. 124/742) beraber gelişim sürecine girmiştir. Abbâsî döneminde de özellikle tasnif alanında faaliyetlere hız verilmiştir. Hadîs alanında Kütübü Sitte müelliflerinin çalışmaları ve Hâkim et-Tirmizî'nin eserleri de bu dönemde vücut bulmuştur. Fıkıh ilminin gelişimi noktasında bu dönem zirve dönem olarak nitelendirilebilir. Dört mezhep bu dönemde teşekkül etmiş ve fıkıh alanında temel eserlerde bu dönemde telif edilmiştir. Kelam ilmi de bu devirde sistemleştirildiği halku'l-Kur'an meselesiyle başlayan münazaralarla beraber mihne döneminin çıkmasına sebebiyet vermiştir.³⁵

Hâkim et-Tirmizî'nin mutasavvıf yönünün ön plana çıktığı tasavvuf ilminin oluşup gelişmesi de Abbâsî dönemine rastlamaktadır. İbrahim b. Edhem (öl. 161/778 [?]) , Şakiki Belhî (öl. 194/810) , Cüneydi Bağdadî (öl. 297/909) , Ahmed b. Asım el-Antakî (öl. 239/853) , Ebû Mansûr el-Hallac (öl. 309/922) ve müellifimiz Hâkim et-Tirmizî gibi büyük mutasavvıflar yetişmiştir. Bu mutasavvıflardan sonraki dönemde onların yollarını takip edenlerle tasavvufî ekoller de ortaya çıkmıştır.³⁶

3. Hâkim et-Tirmizî'nin "Hatmü'l-evliyâ " Görüşü

Mutasavvıf kimliğiyle tanınan Hâkim et-Tirmizî, İslâmî birçok alanda eserler yazarak ilim dünyasına hediye etmiştir. "Hatmü'l-evliyâ " kavramıyla dikkatleri üzerine çeken Hâkim et-Tirmizî, teşekkül dönemi mutasavvıfları arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde Kur'an ve Sünnet'i temel kaynak olarak kullanmaktadır. Ayetleri her ne kadar kendine özgü bir şekilde yorumlasa da görüşlerini bu ayetlerle temellendirmiş ve daha birçok ayetlerle de görüşlerini kuvvetlendirmiştir. Hadislerle görüşlerini temellendirme sürecinde de hadisçi olması ona büyük kolaylık sağlamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Hâkim et-Tirmizî'nin, etkisi altında kaldığı kişiler hakkında malumatları doğru ve tam tespit etmek mümkün değildir. Nefis terbiyesi arayışı

³⁵ Yıldız, "Abbasiler", 42.

³⁶ Yıldız, "Abbasiler", 43.

içerisinde olduğu dönemde Asım el-Antaki'nin tasavvufa dair yazdığı eseri okuduğu ve ondan etkilendiğini söylene de eserin adını ve hangi konuları ihtiva ettiğini söylememektedir. Ancak Hâkim et-Tirmizî'nin, Hatmü'l-evliyâ düşüncesinin oluşmasında Antaki'nin fikirlerinin etkili olduğu söylenebilir.³⁷

Tasavvufu hikmet olarak nitelendiren Hâkim et-Tirmizî, bilgiyi üç kısma (ilim, zahir hikmet ve batın hikmet) şeklinde ayırarak da-ima bilginin son ikisi üzerine yoğunlaşmıştır. Daha çok “*Hatmü'l-evliyâ*” konusundaki teorisiyle ilmi alanda dikkatleri üzerine çeken Tirmizî, nasıl ki Hatemü'l-Enbiya (peygamberlerin sonuncusu) varsa aynı şekilde Hatmü'l-evliyâ'nın (son veli) var olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Hatmü'l-evliyâ'nın sadece velilerin sonuncusu olmadığı aynı zamanda en üst mertebe olduğu yönündendir. Allah'ın hükümlerine riayet eden veliler dinin emir ve yasaklarına uymaları gerektiğine ayrıca bunun yanında nefsi terbiye etme için manevi hallerine de dikkat etmelidir. Kişi eğer ki gerçek Allah dostu ise O'nun lütfu ve keremiyle veliliğin en üst mertebesine ulaştığı ve hatadan korunduğunu belirtmektedir. Veliler de Allah (c.c.) tarafından ilham alırlar ve gerçek manada bu dereceye ulaşanlar aldıkları bilgilerle bunun doğruluğunu teyit edebilirler. Peygamberlere gelen vahiy şeytan nasıl ki yanlış bir şeyler ekleyemiyorsa nefsin de velilerin ilhamını bozamayacağını ifade etmektedir. Peygamberlerin Allah (c.c.) tarafından kendilerine verilen bilgileri tebliğ etmekle görevli oldukları halde velilik peygamberliğe nazaran tamamen özel bir mahiyeti taşımaktadır. Peygamberlerin delil yani mucize göstermek zorunda olduğunu fakat veliliğin kendisinin bir delil olduğunu, bu yüzden de herhangi bir delile ihtiyacı olmadığını belirtmektedir. Hâkim et-Tirmizî'nin görüşü velilerin Allah (c.c.) ile aralarındaki ilişkinin sevgi, himaye ve iyilik temeline dayandığı yönündedir. Velilerin hakka riayet ederek yaşadıklarını ve ömürlerini Allah'a (c.c.) hizmet etmeye adanmış hayrın ve erdemın asıl simgeleri olduklarını ifade etmektedir.³⁸

³⁷ Çift, “Hatmü'l-Evliyâ”, 366-367.

³⁸ Bereke, “Hâkim et-Tirmizî”, 196.

4. Kitâbü'l İhtiyatât Adlı Eserin Genel Tanıtımı

4.1. Kitâbü'l İhtiyatât Adlı Eserin Eserin El Yazma Nüshası³⁹

نزهة بركة افق الورق صا من مصطفى
رضي الله عنه

الحمد لله الذي جعل في كتابه الحكيم
الذي هو كتاب الاحتياطات

الأول كتاب	مفاتيح العلوم	٣٤
الثاني كتاب	الحج والاسرار	٤٩
الثالث كتاب	الاحتياطات	٣٤
الرابع كتاب	الحمل اللائح من معرفة	٥٩
الخامس كتاب	الفروق وضع الشارح	٥٥
السادس كتاب	حقيقة الامية	٩٩
السابع كتاب	عشر من الوصايا	٩٩
الثامن كتاب	الاعضاء والنفس	١١١
التاسع كتاب	منازل العباد من العباد	١٢٨
العاشر كتاب	العقد والهوى	١٣٤
الحادي عشر كتاب	الامثال والكوا	١٣٩
الثاني عشر كتاب	المنهاج	١٣٩

هذا الكتاب من تصنيفات
الامام الحكيم ابي عبد الله محمد بن عبد الله
بن ابي بكر بن محمد بن يوسف بن عبد الله بن محمد بن
عيسى بن ابي طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد
منان بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن الياس بن
مضر بن نزار بن معد بن عدنان

³⁹ Yukarıda ki iki sayfa nüsha örneği Hâkim et-Tirmizî'ye ait olan ve Abdul Vahid Cehdani tarafından tahkik edilerek yayınlanan *Kitâbü'l-iẖtiyâtât*, adlı eserinden alınmıştır. Bk. Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-iẖtiyâtât*, 61-62.

zıldığı el yazısı dikkate alınarak Hicri 6. veya 7.yüzyıla ait olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Eserin bilinen tek orijinal nüshası Fransa'nın Başkenti Paris'de bulunan ulusal kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁴⁰

4.2. Eserin İsimlendirilmesi

Eser nüshasında isminin tam yazılmadığı bu sebepten dolayı isminin belirlenmesi açısından çeşitli işaretlerden yola çıkarak “*el-İhtiyâtât*” isminin verildiği belirtilmektedir. Eserin muhakkiki Abdurahman Cehdânî, nüshaya “*el-İhtiyâtât*” isminin verilmesini birkaç sebebinin olduğunu ifade etmiştir. Bu sebepler şöylece sıralanabilir:

- Kitabın hem başlığın bulunduğu sayfada hem de sonuç kısmında (Allah'a hamd olsun Onun yardımıyla İhtiyâtât tamamlandı) ifadesi geçmektedir.

- Eserin içeriği ve muhtevası kitabın başlığıyla olarak örtüşmektedir.

- Müellif her bölüme “İhtiyât” başlığı ile başlamaktadır. Bu durum eserin *el-İhtiyâtât* adını taşıdığını göstermektedir.⁴¹ Eserde geçen hadisleri göz önüne aldığımızda “bu ismin verilmesinin gerçekten uygun düşeceğini ifade edebiliriz.

Diğer taraftan ihtiyât kelimesi, çekingen davranmak, orta halli olmak, sağlam olmak, hatadan sakınıp korunmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴² Hâkim et-Tirmizî “ihtiyâtât” ifadesini razı oluncaya kadar Allah'ın (c.c.) emirlerini aramak şeklinde ifade etmektedir.⁴³

4.3. Eserdeki Rivayet Sayısı

Eser de yirmi dört tane ihtiyâtâtattan söz edilmektedir. Birçok ihtiyâtî Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin ve hadislerin ışığında tahlil eden müellif çoğu yerde hadisleri senetleri ile beraber kullanmıştır. Fakat bazen hadisleri senetlerini kullanmadan zikrettiği görülmektedir.⁴⁴

⁴⁰ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 55.

⁴¹ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 58.

⁴² Hacı Yunus Apaydın, “İhtiyât” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2000), 21/577.

⁴³ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 66.

⁴⁴ Bazı örnekler için bk. Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 69, 72.

4.4. Eserde Geçen Hadislerin Konuları

Kitâbü'l-İhtiyâtât adlı eserde konular genellikle bir Müslümanın günlük hayatta karşılaştığı manevi problemlere bazı tedbirleri içermektedir. Eserde şu konulara yer verilmiştir: Dua, Gıybet, Adâlet, Teyemmüm, Selâm Vermek, Sehv Secdesi, İman, Namaz, Aşure Günü ve Besmele'dir.⁴⁵ Şimdi örnek kabilinden bu konular hakkında bilgi verilecektir:

Dua

Dua sözlükte istemek, çağırmak, seslenmek, yardım dilemek anlamlarına gelmektedir. İslâm literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun acziyetini ve güçsüzlüğünü itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içerisinde yardım dilemesini ifade eder. Dua insanın Allah'a kulluk faaliyetlerinin esas ögesidir. Çünkü yaratılanlar arasında en mükemmel özelliğe sahip olan insan özü itibariyle yaratıcısına ulaşma, O'na sığınma ve tanıma için yaratılmıştır. Bu sebeple insan, hiçbir zaman dua dan uzak kalmamıştır.⁴⁶

Hâkim et-Tirmizî de günlük yapılması tavsiye edilen dualara eserinde yer vermiş bunlar şu şekildedir:

Her sabah ve Her akşam şu duanın yapılmasıdır; Allahım! Sana, Meleklerine, Hamele-i ârş'ının meleklerine, göklerin ve yerin sakinlerine bütün yarattıklarına senden başka ilah olmadığına, senin tek olduğuna ve ortağının olmadığına şahitlik ederim. Muhammed'in senin kulun ve elçin olduğuna ayrıca senin vahyinden inzal buyurduğun her şeyin gerçek olduğuna şahitlik ederim.

Allah'ım! Benden şahitliğimi kabul eyle. Gerçek şu ki ben, senin tek, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin kendisine muhtaç olduğu, doğmamış ve doğurmamış, hiçbir şeyin güç ve kuvvetine denk olmadığı Allah olduğuna şahitlik ederim.⁴⁷

Kulun her sabah ve her akşam okuması gerekir. Ben, kendisinden başka ilah olmayan, diri, kendi zatıyla ayakta duran, günahları

⁴⁵ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 65-85.

⁴⁶ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1994), 9/529-530.

⁴⁷ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 67.

çokça affeden Allah'tan bağışlanma diliyorum. Büyük ve küçük, gizli veya açıktan işlediğim Rabbimin katında hoş görülme- yen bütün hata ve günahlardan tövbe ediyorum.

Allahım! Din ve dünya hakkında yarattıklarının tamamına vermiş olduğun nimetler sendendir. Sen teksin ve senin ortağın yoktur. Vermiş olduğun nimetlere hamd olsun ve sen bize nimetini artır. Bütün yarattıklarına üstün olduğun gibi sana hamd edenlerin hamdini artır.

Her gün Allah'a şöyle dua etmen gerekir: "Allah'ım mümin erkekleri ve mümin kadınları, Müslüman erkekleri ve Müslüman kadınları, vefât edenleri ve hayatta olanları bağışla."Böylece Âdemoğullarından iyi ve kötü olanlar yaratılmış olma hakkına müstahak olur. Zira Allah Âdem'i elleriyle yaratmıştır. Bu sebeple onların hepsini senin üzerinde yerine getirmeyi gerektiren bir hakkı vardır.⁴⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) her sabah şöyle dua ettiğini belirtmektedir. Allahım! Sana acziyetimi ve duamı arz ediyorum. Beni senin kaza ve kaderine razı et. Hakkımda hayırlı gördüğünü benim için bereketli kıl ki aceleyle istemeyeyim.

Bana Nasr b. Yahya anlattı. Ona da Yahya b. Saded b. Yahya rivayet etti. Yahya b. Saded b. Yahya dedi ki; "Peygamber Efendimiz sabahladığında bu duayı okurdu."

Kişinin Allah'ın emirlerine ve yasaklarına teslimiyet göstermesi ve her şeyin Allah'ın dilemesiyle meydana geleceğini bilmesidir. Peygamber Efendimiz "Allahım ben beşerim. Allahım kime kötü söz ettiysem veya lanet ettiysem veyahut da beddua ettiysem bunu onun için dua olarak rahmet, mağfiret ve bereket kıl."

Bu dua yı Müellifin babasının anlattığı ona da Ebu Nâim, ona da İsmail b. Abdulmelik, ona da İbn ebi Müleyke rivayet etti. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu duayı Hz. Aişe'ye söylediği ifade edilmektedir.⁴⁹

⁴⁸ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 68.

⁴⁹ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 82-83.

Gıybet

Sözlükte gizli kalmak, uzaklaşmak ve gözden kaybolma anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise kişiyi “kötü sözlerle anma” anlamında kullanılmaktadır. İslam dini kişinin hak ve hürriyet dokunulmazlığı prensibine büyük değer vermektedir. Bu ilkedен yola çıkarak şahsın gıyabında söylenecek her söz gıybet olarak kabul edilmiştir.⁵⁰ Hâkim et-Tirmizî de gıybetten ötürü bağışlanma dileyerek konuya giriş yaptığı görülmektedir. Daha sonra Gıybet’e dair hadisleri sıralamıştır:

Kulun şöyle demesi; Allahım! Senin kötü olarak zikrettiğin ve benim inanan Erkekler ve Kadınlar hakkında haksız yere yapmış olduğum her türlü gıybet ve iftiradan dolayı beni bağışla.

Bana Abdulvâris b. Abdissamed anlattı, Ona da babası anlattı, Babasına da Uyeyne b. Abdirrahman el Kureyşi anlattı, oda Halid b. Yezid’den, Oda Enes b. Malik’ten aktardı. Enes b. Malik dedi ki; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Gıybet edenin kefareti gıybet ettiği kimse için bağışlanma dilemesidir.”

Bize Rabî’anlattı. Ona da Abdullah b. Davud el-Hureybî ona da ibn Ebî Davud ona da Muhammed b. Münkedir merfu olarak rivayet etti. Dedi ki: “Oruçlu gıybet ettiğinde (kalkan olan orucunu) de-ler. Tövbe ettiğinde ise (bu delik) kapanır.” Zira Allah teâla Kur’an-ı Kerîm’de gıybetle ilgili şöyle buyurmuştur: “Allah’a itaatsizlikten sakının, muhakkak ki Allah, tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”⁵¹

Adâlet

Adâlet a-d-l kökünden türemiştir. Sözlükte düzeltmek, düz oturmak, dengede tutmak, eş ve eşit anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise adâlet başkalarının istek ve telkinlerinden etkilenmeden insanların bütün haklarına saygı gösterme ve herkese hak ettiği

⁵⁰ Mustafa Çağrı, “Gıybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996) 14/ 63.

⁵¹ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-İhtiyâtât*, 68-69.

ölçüde hakkını verme anlamında toplumun ahlaki, hukuki değeridir.⁵²

Hâkim et-Tirmizî'ye göre Allah'ın birleştirilmesini emrettiği bağı ve Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eden bütün muvahhitleri o bağla birleştirmelidir. O da ancak şu şekilde mümkün olur: kendin için istediğin şeyi onlar için istemen, kendin için istemediğin şeyi onlar için de istememenle olur. Konuyla ilgili naklettiği hadis şöyledir:

Muhammed b. Yahya el-Kâdî anlattı, Ona da Bîşr b. Amr el-Zehrânî Ona da İbn Lahyâ Ona da Hâlid b. Ebî İmrân Ona da Kâsım b. Muhammed O da Hz. Aişe'den rivayet etti. Hz. Aişe dedi ki Nebî şöyle buyurdu: "Allah'ın gölgesine doğru koşanlara (önde gidenlere) müjdelersun! Rasulullah'a onlar kimdir? Diye soruldu. Allah Resulü; onlara Hak olan bir şey verilse onu kabul ederler. Onlardan hak olan istenirse onu dağıtırlar. İnsanlarla ilgili hüküm verdiklerinde kendi nefislerine hüküm verdikleri gibi hüküm verenlerdir."⁵³

Teyemmüm

Sözlükte "kastetmek, yönelmek" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak teyemmüm, suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmadığı durumlarda büyük ve küçük hükmî kirliliği gidermek amacıyla iki eli temiz toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve iki kolu mesh etmekten ibaret olan hükmî temizliğin adıdır.⁵⁴

Hâkim et-Tirmizî eserinde teyemmümle ilgili hadislere değinmiş ayrıca kendi açıklamalarıyla desteklemiştir. Eserinde en geniş açıklamayı teyemmüm hakkında yapmıştır.

Teyemmümün önemi müellife göre namaz için abdestten sonra çeşitli sebeplerden meydana gelecek her bir noksanlık için abdest

⁵² Yusuf Açikel, Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler-21 Nisan 2003), ed. İsmail YAKIT, 1/69, İsparta; Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006.

⁵³ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, s 70-71.

⁵⁴ Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yay., 2012), 41/50.

gibi teyemmüm almak gerekir. Zira bilmeden bedenine bulaşmış olan idrar veya necaset benzeri şeyler olabilir. Cenab-ı Hak suyu temizleyici olarak yaratmıştır. Su, çıkan necaset ve bevli gerek bedene bulaşan veya gerek elbiseye bulaşan her bir şeyi temizler. Ve gusülsüzlük halini kaldırır. Fakat daha sonra suyun bulunmadığı durumlarda teyemmüm emredilmiştir. Müellif suyun bulunmadığı zamanlarda Cenab-ı Hakkın toprağı suyun temizleyici vasfı gibi onunda temiz olduğunu bildirmiştir. Bundan dolayı nasıl ki su tüm kirlilikleri izale ediyorsa toprakta bedene bulaşan necaseti temizlemek için bir alternatiftir. Sadece suyun bulunmadığı durumlarda değil, hastalık ve yahut çeşitli tehlikelerden dolayı teyemmümün yapılabileceğini aktarmaktadır. Hâkim bu açıklamasını Kur'an-ı Kerim'den geçen ayetle teyit etmektedir. Ayette, *"Sizden biriniz hasta ya da yolculuk halinde bulunursanız ve yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- suyu bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin.(Teyemmüm edin)"*⁵⁵ Bu durumda özür hali zuhur ettiğinde teyemmüm bir ruhsat olarak ortaya çıkmaktadır. Netice de bunun gibi su bulunsa bile müellif, necasetten her zaman haberdar olunmadığını ve elbiseye neyin bulaştığı bilinmediğinden dolayı her sabah bir defa teyemmüm almanın bir ihtiyât olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Abdullah b. Yusuf el-Hayberî el-Basrî bize anlattı, o da Osman b. Abdirrahman el-Harranî ona da Abdulhamid b. Yezid ona da Âmine b. Ömer Ona da Hz. Meymune'den rivayet etti. Hz. Meymune dedi ki Ey Allah'ın Rasûlü kabir azabından bize haber ver. Peygamberimizde şöyle buyurdu: "Kime idrar bulaşır onu yıkasın suyu bulamadığında onu toprakla mesh etsin." Yani suya ihtiyaç duyulduğunda suyun bulunmama sebebiyle teyemmüm yapılması necasetin bilinmemesidir. Âlimlerimiz yolculukta eşyaları arasında kaybolan suyun bulunmaması durumunda teyemmüm alıp namaz kılanların namazlarını geçerli kabul etmiştir. (...)⁵⁷

⁵⁵ Nisâ:4/43.

⁵⁶ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ih-tiyâtât*, 71-72.

⁵⁷ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ih-tiyâtât*, 73.

Babam bize anlattı ona da Muhammed b. Hasan ona da İbn Mübarek ona da İbn Lahyâ Ona da İbn Hudeyre oda Hanş'ta İbn Abbas'tan aldı. İbn Abbas dedi: Peygamber efendimiz su kabıyla dışarı çıkıyor. Fakat toprakla mesh yapıyordu. Biz ona dedik ki Ey Allah'ın Rasûlü yakınında su var oda şöyle dedi; Bilmiyorsun belki de ben ona ulaşamadım.

Bize Muhammed b. Musa el-Hurşi anlattı. Ona da Muhammed b. Sabit el-Abdi ona da Nafîye de İbn Ömer rivayet etti. İbn Ömer dedi ki; Bir adam Peygamber efendimize selam verdi. Peygamber efendimiz duvara yaklaşıncaya kadar ona cevap vermedi. Elini bir defa toprağa sürdü ve sonrasında elini yüzüne sürdü. Bir kez daha toprağa yöneldi ve sonrasında onunla iki kolunu dirseklerine kadar mesh etti. Sonrasında adamın selamını aldı.⁵⁸

Selâm Vermek

İslâm dininde Selâm ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Kelime anlamı itibariyle rahatlama, kurtulmak anlamlarına gelmekle beraber Kur'an ve hadislerde eman, kurtuluş, esenlik ve barış manalarında kullanılmıştır. Selamlaşma insanlar arasında mânevî bir değere sahip olmasının yanında ayrı dilleri konuşan Müslümanlar arasındaki iletişimde bir nevi sembol işlevi görmektedir. Çünkü selâmlaşmanın asıl amacı karşılıklı sevgi, dostluk, iyi niyet ve güzel dileklerin açklayan özel söz dizedir.⁵⁹

Müellif selâm ile ilgili olarak şu hadisi aktarmaktadır: Bana Muhammed b. Eban anlattı. Ona da Muaz b. Muaz Ona da Said b. Ebî Urube Ona Katade Ona da Hasan Ona da Hudayn b. Ebî Sa'san Ona Muhacir b. Gunfûs rivayet etti. Allah'ın Rasûlü abdest aldığı esnada Muhacir b. Gunfus ona selam verdi. Rasulullah onun selamına karşılık vermedi. Peygamber Efendimiz dedi ki: "Abdestsiz bir halde iken Allah'ı zikretmeyi hoş görmediğim için bu durum selamını almamı engelledi."⁶⁰

⁵⁸ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 75.

⁵⁹ Mehmet Efendioğlu, "Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2009) 36/342-343.

⁶⁰ Hâkim et-Tirmizî, *Kitâbü'l-ihitiyâtât*, 75-76.

Sonuç

İlim dünyasının istifadesine sunulan her eserin kıymeti ve değeri izahtan varestedir. Bilhassa Müslümanların yazdığı el yazma eserlerin gün yüzüne çıkarılması büyük bir önem taşımaktadır. Zira her eser -içeriği bir yana- yazıldığı dönemin kültürel kodlarını taşımaktadır. Bu da eserleri birçok yönden önemli hale getirmektedir.

Sûfi bir karakter olarak tebarüz eden Hâkim et-Tirmizî, sadece yaşadığı dönemi değil aynı zamanda yazdığı eserlerle kendisinden sonra gelen birçok ilim ehlini de etkilemiştir. Onun çok yönlü bir âlim olması ve eserlerinde ki çeşitlilik onu haklı olarak öne çıkarmaktadır. Hadîs alanında yazdığı *Kitâbü'l-İhtiyâtât* adlı eserini genel olarak tanıtmaya çalıştık. Çalışmamızda sonuç olarak şunları ifade edebiliriz:

Gündelik hayata taalluk eden meselelerle ilgili verilen rivayetler müellifin insanlara yol göstermek amacıyla yazıldığı ve gerçek kulluğa ulaşmak için bir müminin alması gereken tedbirleri hususunda bilgiler içerdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla İslam'ı yaşayan bir mümin olma yolunda insanın günahlara bulaşmamak için önlemler almasını gerektğine işaret etmektedir. Son olarak eserde geçen birçok rivayetin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu rivayetlerin müstakil bir çalışmada tahrirci yapılarak detaylı bir şekilde hadis usulü bakımından tahlil edilmesi ve ilgili sahih rivayetlerle konuların açıklanması eseri daha faydalı hâle getirecektir.

Kaynaklar

Abdülkerim, Kuşeyri. *Kuşeyri Risalesi Sûflerin inanç ve Ahlakı*. trc. Dilaver Selvi. Semerkand Yayınları. 8.Baskı. İstanbul. 2012.

Açıkkel, Yusuf. "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından Adâlet Prensibi". *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu 21 Nisan 2003*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 2006.

Apaydın, Hacı Yunus. "İhtiyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/577-579. İstanbul: TDV Yayınları. 2000.

Bereke, Abdulfettah Abdullah. "Hakîm et-Tirmizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/196-199. İstanbul: TDV Yayınları. 1997.

- Boynukalın, Mehmet. "Teyemmüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/50. İstanbul: TDV Yayınları. 2012.
- Cilacı, Osman. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV. Yayınları.1994.
- Çağrı, Mustafa. "Gıybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/63. İstanbul: TDV. Yayınları. 1996.
- Çift, Salih. "Hatmu'l-Evliyâ, Ebû Abdullah Muhammed B. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (öl.320/932)". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 6/15 2005.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/342-343. İstanbul: TDV Yayınları. 2009.
- el-Askalâni, İbn-i Hacer. *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdu'l-Fettah Ebû Guddê. Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l İslâmiyye. 2002.
- Hakîm et-Tirmizî, İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen b. Bişr. *Kitâbü'l-İhtiyâtât*. thk. Abdulvahîd Cehdânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınları. 2011.
- Horasan, Fatımanur, *Teşekkül Döneminde Tasavvuf Psikolojisinin Temelleri: Hakîm Tirmizî Örneği*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Hakîm et-Tirmizî. *Büdüvvü şe'n*. thk. Osman Yahya, Beyrut: 1965.
- İzgi Hüseyin, "el-Hâkim et-Tirmizî'nin İslâm Hukuk Felsefesine Katkıları", İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2007.
- Sübkî, Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi ve Ortakları Matbaası. 1964.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları.1988.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyerü Alâmün-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 15 Cilt. 1981-1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsil Arabî. 3. Basım. I-II. 1956.